

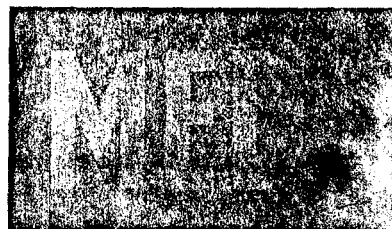
NYTT LYS PÅ 1940

Det har i vår historiske forskning hittil ikke kommet klart fram hvor alvorlig man vurderte faren fra øst etter det russiske angrep på Finland den 30. november 1939, og opprettelsen av Kuusinenregjeringen. Som referatene fra de hemmelige møtene i den utvidede utenrikskomité viser, var man sterkt alarmert. Statsminister Nygaardsvold, som også var fungerende forsvarsminister, orienterte i et møte den 9. desember om hvordan man hadde truffet militære tiltak bl. a. med sikte på å møte et russisk forsøk på å gå i land i en del av fjordene i Finnmark og felle Finland i ryggen. Blant annet var det meningen å sende «Olav Trygvason» nordover for å bistå mineleggingsfartøyet «Froya» med å legge ut miner i de fjordene man anså særlig utsatt. Disse tiltak var blitt satt i verk etter at

man den 7. desember hadde fått melding fra Berlin om en angivelig tysk-russisk delingsavtale vedrørende Nord-Norge. Selv om det ikke var noe i disse meldinger og forlydender, var de i høy grad egnet til å skape uro og engstelse.

Sverre Hartmann har ved å utnytte noe av det veldige kildemateriale som foreligger, villet vise hvordan faren fra øst dominerte som sikkerhetspolitisk problem, hvordan det tyske angrep på Norge i april kanaliserte militære tiltak, politiske synsmåter og følelser mot Tyskland, og hvordan vårt sikkerhetspolitiske hovedproblem på en måte ble kamouflert så lenge det tyske felttog varte, og inntil Konge og regjering dro i eksil. Først henimot midten av juni meldte det seg på ny med full tyngde og stilte general Ruge på en avgjørende personlig prøve. For det norske folk i sin alminnelighet var oppgjøret med tyskerne, og etter hvert også med NS, det sentrale. Derfor skulle det senere bli så vanskelig å forstå at våre problemer i 1940 har vært mer sammensatte og kompliserte enn man skulle tro etter den tilsvarende enkle kampsituasjon overfor den stat og de tropper som hadde gjort invasjonen og okkupert oss.

102775

a russerne rykket inn i Finland, rykket Skandinavia inn i faresonen. Og da Kuusinen-regjeringen i Terijoki ble proklamert noen timer senere, trengte

truselen om kommunistinfiltrasjon eller kupp etter på den innenrikspolitiske arena i Norge og Sverige. Samtidig bidro Kuusinen-eksperimentet til å tåkelegge Sovjets mulig begrensede strategiske mål og styrket istedet mistanken om at russerne tok sikte på å legge under seg hele Finland, ja mer enn det.

Det var kanskje et av Stalins største psykologiske feilgrep at han trodde det lot seg gjøre å løse sine i og for seg begrensede strategiske mål ved å operere i det store politiske plan. Både i Finland og de øvrige nordiske land vakte Kuusinen-affæren forferdelse, vemmelse og forakt i mange leire. Og det fylte politikere, statsmenn og militære med frykt: Etter Finland kom kanskje turen til Norge og Sverige. Dette syn dominerte både nasjonalforsamlinger, regjeringer og statsoverhoder. Det synes av forskjellige rapporter å fremgå at utenriksminister Koht i løpet av februar 1940 var blitt klar over sammenhengen, at Sovjet søkte å skaffe seg en partiell løsning i Finland med tyngden lagt på defensive hensyn. Ut fra denne overbevisning forsøkte Koht også å få i stand en fredsslutning.

Men i desember 1939 og januar 1940 var det usikkerhet og frykt som preget Norges forsvarsberedskap. Etter våre forhold ikke ubetydelige styrker ble stasjonert i Nord-Norge for å stanse en eventuell russisk fremtreden.

Dette bidro i sin tur i høy grad til å trekke oppmerksomheten bort fra faren fra vest og fra syd. Konsentrasjonen om forsvaret overfor Sovjet bidro til å lamme den politiske og militære aktpågivenhet ellers.

Det er ikke mulig gjennom et kort referat å formidle et riktig bilde av stemningen i den utvidede utenrikskomité i de to hektiske langvarige møtene den 9. desember. Men noen få sitater og kommentarer vil forhåpentlig gi en fornemmelse av hvor kritisk

BILKIKET MOT ØST

man anså situasjonen. Statsminister Nygaardsvold hadde vært fungerende forsvarsminister noen få dager under statsråd Monsens sykdom og spurte: hvordan skal vi stille oss hvis vi blir angrepet og det i tilfelle av at Russland retter et angrep på Finland gjennom Finnmark?

Fungerende forsvarsminister var ikke lokalkjent der oppe, sa han. Og han ville ikke gi seg ut for å kunne bedømme situasjonen kommandomessig og strategisk. «Men så pass vet jeg at det kan være fare for, det kan tenkes at Russland nå når vinteren setter inn og myrene fryser til, kunne finne det opportunt å gå inn i en av fjordene der oppe og på den måten falle Finland i ryggen.»

Nygaardsvold fortalte også — han visste ikke om komiteén allerede var oppmerksom på det — at mineutleggeren «Frøya» var gått fra Melsomvik den 7. desember, men ville ikke være i Kirkenes for mandag den 11. Det kunne bli spørsmål om å legge ut miner i de fjordene som man kunne frykte russerne ville gå inn i. Regjeringen ville ta stilling til spørsmålet neste dag.

I løpet av dagen hadde fungerende forsvarsminister latt seg orientere av de militære autoriteter: «En slik mineutlegging ville neppe få noen avgjørende betydning. Men noen hindring ville det da bety for at Russland — Sovjet-Samveldet som det heter nå — uten videre kan sende sine transportskip inn Bugofjorden og Jarfjorden og hva de nå heter disse fjordene der oppe,» sa Nygaardsvold.

Man var også innstillet på å sende «Olav Trygvason» nordover med miner. Man var i ferd med å klargjøre skipet slik at det kunne gå nordover i løpet av første eller neste dogn: «Det må handles. Man kan mange ganger ikke sitte og vente på diskusjoner og komiteinnstillinger og foredrag.»

Nygaardsvold var beskjeden og nærmest ba om unnskyldning for sin manglende militære sakkunnskap. «Men jeg forsøker å snakke med dem som skal rettled oss militært nå i denne tid og mens jeg snakker om disse båtene, kan jeg nevne at det kan tenkes vi må sende flere undervannsbåter

Statsminister Johan Nygaardsvold var fungerende forsvarsminister under statsråd Monsens sykdom før utnevnelsen av oberst Ljungberg. Johan Nygaardsvold fikk føle hele forsvarsproblemet i Øst-Finnmark på pulsen og reagerte raskt.

nordover, som kan gjøre sitt til å hindre eventuelle transporter.»

Det er ikke mulig å gå nærmere inn på de dramatiske motene og de mange uttalelsene som alle var preget av situasjonens alvor. Ryktene fra Berlin to dager tidligere om en tysk-russisk delingsavtale vedrørende Nord-Norge, etter den polske modell av september måned — skapte atskillig uro, selv om nok enkelte møtte ryktene med skepsis. Utenriksminister Koht hadde hatt en samtale med den tyske charge d'affaires og hadde også konferert med sendemannen dr. Bräuer da denne nettopp var kommet til-

bake med flyet fra Berlin. Sendemannen kjente intet til sådanne forlydender, hadde han sagt. Han trodde for sin del at Tyskland ikke ville holde seg passiv om det skulle komme slike russiske krav eller et fremstøt mot Norge. — Formentlig er det denne Kohts sondering som har skapt den seig-livede legenden om at utenriksministeren hadde henvendt seg til dr. Bräuer like før 9. april og spurt om det var noe i ryktene om et forestående tysk angrep på Norge og at han da hadde fått det svar man kunne vente, et klart og tydelig nei.

Når man leser referatet fra det

fortsatte møte i den utvidede utenrikskomité hin lørdag ettermiddag synes man å fornemme noe av ettervirkningene i Oslo av det chiffterelegram som oberstløytnant Edvard Os, den lokale forsvarssjef i Øst-Finnmark, hadde sendt til divisjonen i Harstad den 5. s. m. med forslag om å svi av visse mindre deler av bebyggelsen i grenseområdet i forbindelse med en forutgående tvangsevakuerings av befolkningen med sikte på å unngå en russisk fristelse til å søke ly på norsk side av grensen når alle hus gikk opp i flammer på finsk side som ledd i den brente jords taktikk.

Høyreprerentanten, major Sven Nielsen, hadde ordet. Han etterlyste praktiske militære tiltak i Finnmark der «hvor et russisk angrep kan forventes å komme frem». Vi hadde ikke antitankskyts der oppe, ikke luftvern-skyts. Riktignok hadde man utdelt gassmasker, det var bare den hake ved dem at de ikke passet.

Det ville sikkert ikke være mulig for Norge i lengden å stå seg mot en stormakt som Russland, sa majoren. Men han mente ikke å bruke et galt uttrykk når han sa at vi i hvert fall «kunne gjøre dem helvede hett — for krig er helvede — slik at det kan ta dem lang tid å få bukt med oss, og forhåpentlig så lang tid at situasjonen i Europa forandrer seg, så forholdene kan bli ordnet».

Sven Nielsen mente at det i forbindelse med den fare som truet oss øverst i nord var særdeles viktig å se på kommandoforholdene. Han nevnte hvordan det var kommet mange forskjellige avdelinger dit, bataljoner, batteri, mitraljøsetropper — m. m. fra andre avdelinger. Alt dette måtte ha en felles sjef, mente Sven Nielsen som i middagspausen mellom møtene hadde foretatt visse undersøkelser: Eldste offiser i Kirkenes, Edvard Os, var en flink mann. Men det var en både viktig og vanskelig stilling å være sjef i Finnmark i disse dager. Og majoren var ikke så sikker på at Os var den rette mannen. Han var nok dyktig, men han hadde ofte vist seg vanskelig å samarbeide med. Og Sven Nielsen var ikke sikker på at han var i besittelse av den balanse som skulle til akkurat nå.

Oberst Ruge ville være en glim-

NYTT LYS PÅ 1940

HVA VILLE DET NESTE RUSSISKE TREKK BLI?

Utenriksminister Koht forsto tidlig at Sovjet hadde defensiv hensikt med sin akasjon i Finland. Rende sjef i Finnmark i den foreliggende situasjon, mente Sven Nielsen og tilføyet: «Jeg har så ofte vært i opposisjon til oberst Ruge, fordi han etter min mening i de stillinger hvor han tidligere har vært, har hatt anledning til å eksperimentere altfor meget, særlig med nye reglementer og instruksjer. Han er i det hele tatt en mann med initiativ, etter min mening altfor stort initiativ, og han har, uten selv å ville det, gjort adskillig skade. Men ingen er uenig om hans fremragende dyktighet nettopp til en sådan spesiell oppgave som dette. Jeg tror jeg kan si at han er villig til å ta en slik stilling, om han blir tilbudt den. Han måtte da få adskillig myndighet til sammen med fylkesmannen å ordne det som kan gjøres. For den mann må være tilstede der oppe som kan treffe beslutningene.»

Denne uttalelse fra den senere formann i militærkomiteen treffer utvilsomt noe karakteristisk ved daværende oberst Ruge, generalinspektør for Hæren. Og en del tyder på at denne Ruges legning også har slått igjennom under de disposisjoner han traff etter kapitulasjonen den 10. juni 1940. Selv om man ikke vil legge noen hovedvekt på denne Ruges kjepphest i den spesielle situasjon i annen halvpart av juni 1940, bidrar nok denne tendens hos vår forsvarssjef til å utfylle helhetsbildet av hans motiver.

Det som imidlertid påkaller den store interesse i referatene fra møtene i den utvidede utenrikskomité i desember 1939, er hvor sterk frykten var for faren fra øst. Følger man utviklingen

fremover, støter man på den samme frykt både i januar og februar, slik som påvist i en tidligere artikkel om bl.a. de anti-kupplaner som ble forberedt, utvilsomt med regeringens viten og velvilje.

Inntil Altmark-affæren dominerende forholdet til Finlands motstander Sovjet var sikkerhetspolitikk. Presset fra Storbritannia og Frankrike fra slutten av 1939 gjorde seg etter hvert sterkere gjeldende. Og man ble også på regjeringsside engstelig for at vestmaktene skulle utnytte påskuddet til angivelig å intervernere til fordel for Finland til å

nere til fordel for Finland til å

sette seg fast i Skandinavia. For utenriksminister Koht sto det klart at dermed ville tyskerne slå til. Å bremse på vestmaktens lver ble derfor en hovedsak for Koht, noe som forståelig nok lett kunne sløve aktpågivenheten for faren fra syd. Når dertil kom at forholdet øverst i nord hele tiden var overordentlig usikkert, var det ikke før Moskva-freden den 13. mars at det ble noen avspenning. Men selv etter Moskva-freden kunne man ikke føle seg trygg på hva det neste russiske trekk ville bli.

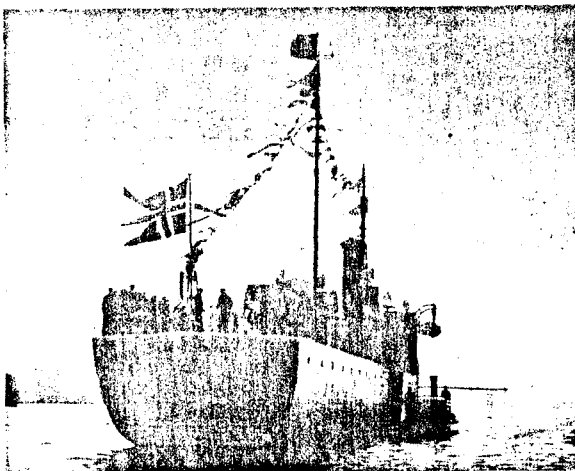
Det tyske angrep på Norge kom som en gigantisk forstyrrelse av som en gigantisk forstyrrelse av

den bestående sikkerhetspolitiske og psykologiske konstellasjon. Vår oppmerksomhet ble kanalisert mot fienden Tyskland, hva vi hadde av partipolitiske og ideologiske forestillinger fra slutten av tyveårene ut gjennom trettiårene skapte assosiasjoner som forsterket denne nye prosess og tåkela samtidig det problem våre myndigheter hadde vært sterkest opptatt av.

Først da Konge og Regjering var reist, ble situasjonen igjen en annen. Ganske vist hadde medlemmer av regjeringen og kommanderende general, senere forsvarssjef, Otto Ruge vært opptatt av tanken på hvorvidt det nordlige Norge kunne risikere å bli delt etter den polske modell, etter en avtale mellom Sovjet og Tyskland. Også nøytraliseringsplanen med svensk militær besetelse av en linje mot Narvik, hadde delvis sin opprinnelse i slike overveielser. Det var først da regjeringen var reist og utenriksminister Koht forgjeves hadde ventet ytterligere en dag på en positiv tysk reaksjon, at østproblemet meldte seg påny. Samtidig foregikk i aksellererende tempo den tyske nedkjemping av motstanden i vest. Man kunne tidlig ane konturene av det franske nederlag. Likevel kom meldingen om Paris' fall som et voldsomt sjokk.

Norges tidligere forsvarssjef ble stående tilbake med et sikkerhetspolitisk problem som regjeringen så å si måtte reise fra da den søkte å sikre sin eksistens og sin mulighet for å representere Norge i Storbritannia med Tyskland som sin og landets motstander.

«Olav Trygvason» skulle iisendes til Finnmark for å bistå med minering av fjorder som man anså utsatt for russisk interesse.

I neste nummer av Aktuell tar Sverre Hartmann opp til behandling regjeringens stilling

før avreisen til Storbritannia og også kong Haakons kanskje vanskeligste valg.